

ЗАСТОСУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ТА ТЕЛЕОЛОГІЧНОГО СПОСОБІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КОНСТИТУЦІЇ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0002-5310-9507>

УДК 340.14

DOI 10.32782/EP.2023.2.3

У статті розглянуто особливості тлумачення норм конституцій, які пов'язані з юридичними властивостями конституцій як Основного закону держави і суспільства. Висока ступінь абстрактності, складність внесення змін і, як наслідок, тривалий час «життя» норм Конституції обумовлюють більшу потребу в їх тлумаченні порівняно з нормами інших джерел права. При цьому особливу роль набувають історичний та цільовий способи тлумачення. З'ясовуючи зміст правової норми, інтерпретатор повинен прагнути примирити ці способи тлумачення. У випадку неможливості це зробити, перевага надається цільовому тлумаченню. У той же час суб'єкт застосування правової норми зобов'язаний пояснити мотиви своєї дії.

Можливість застосування цільового способу тлумачення дає підстави для теоретичного обґрунтування динамічного тлумачення норм конституцій органом конституційної юстиції. Нинішнє конституційне законодавство містить і нормативні підстави змінювати Конституційним Судом України сформульовані раніше юридичні позиції.

Ключові слова: Конституція, тлумачення конституцій, історичний спосіб тлумачення, цільовий спосіб тлумачення

Питання особливостей тлумачення норм Конституції неодноразово розглядалося в статтях вітчизняних авторів. Варто згадати публікації Ю. Тодики,

І. Сліденка, М. Савчина, В. Гончарова, А. Мірошніченка та Г. Дубова. Втім, ця тема потребує додаткового дослідження, враховуючи те, що в юридичній літературі представлені діаметрально протилежні точки зору. Зважаючи на це, ми спробуємо проаналізувати наявні наукові позиції щодо тлумачення Конституції та знайти між ними компроміс.

Особливості тлумачення конституцій пов'язані з її юридичними властивостями. Серед тих, які безпосередньо впливають на процес інтерпретації її норм, слід виділити наступні.

1. Норми Конституції завжди характеризуються високим ступенем абстрактності. Попри те, що конституції врегульовують надзвичайно широкий спектр відносин, їх текстуальний об'єм здебільшого не перебільшує 100-150 статей. Причиною цього факту є те, що, по-перше, Конституція це не лише юридичний, але і політичний документ, який передбачає знаходження компромісу між полярними політичними силами. Внаслідок складності прийняття конституцій панівна політична сила не спроможна в більшості випадках «протиснути» своє бачення регулювання певних сфер суспільних відносин, тому досягнення компромісу часто виступає непосильною задачею. Сказане призводить до того, що окремі аспекти конституційно-правових відносин або не врегульовані спеціально, або ж врегульовані невизначено. Це відкриває широке

поле для інтерпретації конституційного тексту¹.

По-друге, законодавець може також свідомо лишати відкритим врегулювання певних суспільних відносин з тим, щоб пізніше їх було можливо закріпити в законах чи інших нормативно-правових актах. Таким чином, конституція не деталізує, а як правило, лише фіксує і нерідко в загальних рисах, що є актуальним і потрібним на певному етапі розвитку держави [1, с. 175]. Така ситуація безумовно ускладнює сам процес тлумачення конституційних норм.

2) Юридична природа конституції проявляється не лише в особливостях її прийняття, а й обумовлює складнішу порівняно з будь-яким іншим законом процедуру внесення змін до неї. Як зазначає Є.Черняк, за умов незмінності конституційного тексту впродовж тривалого часу може скластися хибне враження, що конституційне регулювання не розвивається. З одного боку, високий ступінь стійкості конституції сприяє утвердженню конституційної законності. А з іншого, слід враховувати, що способами конституційного розвитку є не лише текстуальні конституційні зміни, а й тлумачення конституції та конституційний розвиток шляхом зміни конституційних традицій [2, с. 251].

Вказані особливості Конституції впливають і на специфіку тлумачення її норм. У вітчизняній літературі цільовому та історичному способам тлумачення відводиться допоміжна роль у порівнянні з мовним, системним та логічним. У той же час, саме при тлумаченні норм Конституції ці способи тлумачення відіграють особливо важливу роль внаслідок вказаних нами вище юридичних властивостей більшості конституцій. Звідси постає питання. При тлумаченні Конституції слід виходити з її букви (історичного способу тлумачення) чи духу (цільового способу тлумачення).

У випадку обрання першого варіанта, необхідно дотримуватися суб'єктивної теорії тлумачення та намагатися з'ясувати волю історичного законодавця. Другий

варіант передбачає встановлення волі актуального законодавця, тобто пошук змісту норми адекватного часу її застосування.

У юридичній літературі представлені дві протилежні позиції. Застосовуючи «дух» в тлумаченні, можна вирішити проблему оновлення законодавства, особливо актуально це для Конституції. Оскільки неможливо систематично вносити зміни до основного закону, тому при правильному тлумаченні можна застосовувати Конституцію до нових вимог часу та суспільства. Подібна точка зору відображається в одному з рішень Європейського суду з прав людини: «... право повинно іти в ногу з новими вимогами часу» [3].

Протилежна позиція аргументується наступним. У дискусійних державних і політизованих галузях права з метою збереження юридичного спокою пріоритет скоріше повинні мати формальні критерії, такі як буквальний текст закону та історичні аргументи. Останні менше за все можуть підпасти під постійні спекулятивні підозри, які супроводжуються ефектом емоційного роздратування. Тільки таким чином можна запобігти підозрам, які у вибухонебезпечних політичних питаннях будуть постійно виходити з «переможеної» сторони, а пізніше можуть використані переможцем у превентивних цілях [4, с. 198].

Безумовно, доводи Ф. Бидлінського мають раціональне підґрунтя, будучи особливо актуальними для держав, де відсутня стала політико-правова традиція. Водночас, не можна не погодитися і з аргументами, висловленими В. Гончаровим. Тезово наведемо два з них. По-перше, конституція стосується широких публічних інтересів, тому зростає потреба в забезпеченні правової визначеності та у виправданні розумних правових очікувань її читачів; по-друге, конституція повинна служити населенню, а не навпаки [5, с. 101]. Позиція Гончарова видається більш переконливою і з огляду на тривалість існування норм конституцій. Хоча є такі приклади як Конституція Австрії, до якої з часу закінчення Другої світової війни було внесено більше 70 змін, проте за загаль-

¹ Як тут не згадати настанову Наполеона I Бонапарта укладачам Конституції 1799 року: «Пишіть конституцію коротко і неясно».

ним правилом середня тривалість «життя» конституцій складає 19 років [2]. За такий проміжок часу зміни суспільних відносин можуть призводити до необхідності відходу від початкової мети правової норми, закладеної історичним законодавцем.

Відтак, ми вважаємо, що при тлумаченні Конституції слід застосовувати компромісний варіант, не протиставляючи історичний та цільовий способи тлумачення. Історичний спосіб тлумачення слугує орієнтиром для з'ясування мети правової норми. Зрозуміло, що з часом вона може видозмінюватися, і чим більше часу минуло від прийняття правової норми, тим більша ймовірність цих змін. У той же час цей факт не може бути підставою для ігнорування цього способу тлумачення. Безпідставне ігнорування історичного способу тлумачення свідчить про волюнтаристський характер діяльності інтерпретатора.

Принципове допущення можливості при тлумаченні Конституції застосовувати цільовий спосіб тлумачення означає допустимість динамічного тлумачення норм Конституції. Інакше кажучи, орган конституційного контролю - Конституційний Суд України з теоретичної точки зору може змінити раніше здійснене ним тлумачення. Нормативні підстави для таких дій КСУ хоча і не безспірні, проте наявні. До конституційної реформи 2016 року формальні підстави для застосування Конституційним Судом динамічного тлумачення були відсутні. Так, стаття 150 Конституції України передбачала, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. У чинному на той час Законі «Про Конституційний Суд України» в пункті 3 частини першої статті 45 вказувалося: «Наявність рішення Суду щодо конституційності аналогічного за змістом та юридичною силою акта, ухвали про відмову у відкритті провадження або ухвали про припинення провадження щодо такого акта є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження». Частиною 4 статті 63 та статтею 69 цього ж закону передбачалося, що

рішення і висновки Суду є остаточними, обов'язковими і не підлягають оскарженню. Таким чином формальних підстав для використання динамічного тлумачення не було. У той самий час Конституційний Суд неодноразово за чинності попереднього законодавства використовував динамічне тлумачення у своїй діяльності [дет. див. 5, с.160-174].

Після внесення змін до Конституції України в 2016 році щодо правосуддя тож саме статті 150 Конституції положення відображене в статті 151-2 Конституції.- У Законі «Про Конституційний Суд України» в редакції 2016 року законодавче регулювання можливості Конституційним Судом змінювати свою позицію є неоднозначним. З одного боку, частина восьма статті 88 Закону фіксує, що Рішення чи висновок Суду є остаточним і не може бути оскарженим. З іншого, згідно з частиною другою статті 92 Конституції, Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду. Відтак, постає питання, навіть не стільки в суперечності між нормами спеціального Закону, як у розбіжності статті 92 Закону та статті 151-2 Конституції. Вважаємо, що в цьому разі слід виходити з презумпції розумності законодавця («законодавець завжди мислить послідовно і ніколи не вступає в суперечності з самим собою»). Інакше кажучи, до тих пір, доки норма статті 92 є чинною, треба застосовувати таке тлумачення, яке дає змогу «примирити» дві правові норми. Зважаючи на сказане, можна застосовувати таке прочитання: «Рішення Конституційного Суду є остаточним і не може бути оскаржене, до тих пір, коли Конституційний Суд не прийде до висновку про зміну

своєї юридичної позиції з підстав, передбачених статтею 92 профільного Закону».

Така ж позиція висловлена Є.Черняк, яка відзначає, що КСУ, виходячи з положень статті 92 Закону, не пов'язаний жорстко раніше прийнятими рішеннями і може від них за певних умов відступати. Це обумовлене тим, що при зміні умов правового регулювання, які мали місце при формулюванні попередніх юридичних позицій, КСУ коригує вже сформульовані позиції з урахуванням нових обставин. При цьому відхід від раніше сформульованих позицій не призводить до перегляду в цілому судової практики КСУ. У той же час процес перегляду вже прийнятих правових позицій не повинен бути довільним, хаотичним, а має ґрунтуватися на обґрунтованості підстав перегляду, тобто обставин, які його «спровокували» [2, с. 420].

Однак відкритим лишається питання теоретичних підстав для зміни органом конституційного контролю початкового варіанту тлумачення. Надзвичайно влучно з цього приводу висловився В.Гончаров, зазначивши, що за традиційною теорією тлумачення більшість вітчизняних авторів розглядають Конституцію як такий собі заповіт, а її смисл – як волю заповідача [5, с. 100]. Разом з тим хотілося б розширити цю думку. Досить часто Конституцію сприймають навіть не як заповіт, а як свого роду Біблію². І ось тут ми спробуємо розглянути проблему тлумачення конституції крізь призму релігійних норм. Традиційне християнство є доволі консервативним, що в тому числі відображується і на відмові від надання традиційним положенням нового сенсу. Так, приміром, що католицизм, що православ'я забороняють жінкам бути священнослужителями. На противагу цьому, окремі протестанські церкви на сьогодні вже дозволили жінкам бути священнослужителями, а єпископам Стокгольму нині є відкрита лесбійка. І тут постає питання, чи може те тлумачення, яке застосовувалося до релігійних текстів сотні років тому лишатися актуальним і нині³.

² Недаремно існує вислів, що конституція – це біблія для атеїстів.

³ У цьому контексті слушною видається думка

Прихильники надання жінкам можливості бути священниками зазначають, що церква повинна ставати прогресивнішою та модернізуватися, адже католицька церква ніби застрягла в середньовіччі та не відповідає нинішнім реаліям життя.- У підсумку це призводить до втрати пастви. Так, третина вірян, які зростали в католицьких сім'ях, у дорослому віці покидають церкву, переходячи в протестантизм, окремі з них пов'язують таке рішення з фактичною дискримінацією жінок. Аргументи, як на мене переконливі, але і не безспірні. Відхід від традиційного варіанта тлумачення створює прецедент, який у майбутньому дозволяє піддати сумніву будь-яке канонічне положення, що має наслідком спотворення сутності релігії.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне зробити наступні висновки. По-перше, при тлумаченні Конституції історичний та цільовий способи відіграють основну роль. При цьому в процесі з'ясування змісту правової норми, інтерпретатор повинен намагатися «примирити» ці способи тлумачення. За умови неможливості зробити це, воля актуального законодавця повинна мати пріоритет над волею історичного. По-друге, чинне конституційне законодавство дає право органу конституційної юрисдикції змінювати свою юридичну позицію та, відповідно, застосовувати динамічне тлумачення. По-третє, тривалість «життя» конституційних норм об'єктивно призводить до потреби застосування динамічного тлумачення. Разом з тим, не слід забувати і про ті небезпеки, які несе за собою динамічне тлумачення у випадку його необґрунтованого використання.

Є.Черняка: «Право є явищем набагато динамічнішим від положень, виписаних у конституційних приписах, що пояснює доцільність відступу в сучасних умовах від суто позитивізького підходу в їх тлумаченні та застосуванні» [2, с. 188].

Література

- 1) Тодика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Монографія. Х., 2003. 328 с.
- 2) Черняк Є.В. Охорона Конституції України та конституцій зарубіжних країн: конституційно-правовий аналіз: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 592 с.
- 3) Богданевич Т. С. Філософсько-правове співвідношення «букви» та «духу» права в тлумаченні конституційних норм. Людина, суспільство і держава в умовах реформ та інновацій : науково-практична Інтернет-конференція (25 лютого 2016 р.). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1232%3A020316-15&catid=147%3A7-0216&Itemid=182&lang=ru
- 4) Быдлински Ф. Основные положения учения о юридическом методе: Пер. с нем. // Вестник гражданского права. – 2006. – № 1. – Т. 6. – С. 190–241.
- 5) Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Львів: СПОЛОМ. 2013. 252 с.
- 6) Ватикан ігнорує жінок-священників. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24922856.html>

SUMMARY

The article analyses peculiarities of interpretation of the norms of the Constitution, which are connected with its legal properties as the Basic Law of the State and society. The high level of abstraction, the complexity of the introduction of changes and the consequent long «life» of the Constitution make it very necessary to interpret them if to compare with other sources of law. In the Ukrainian legal literature, teleological and historical interpretations have a supportive role in comparison with philological, systemic and logical interpretations. However, the historical and teleological way of interpretation plays a special role. The question arises. The Constitution should be interpreted in accordance with the letter of the law or its spirit. Establishing the content of the legal norm, the interpreter should seek to reconcile these ways of interpretation.

If this is not possible, teleological interpretation takes precedence. In this case, the subject of the application of the legal norm must explain the reasons for his actions.

The possibility of teleological interpretation provides a theoretical basis for dynamic interpretation by the Constitutional Court. Despite the fact that the previous legislation did not provide for the possibility of dynamic interpretation, the Constitutional Court of Ukraine has repeatedly changed its legal position. Current constitutional legislation also contains grounds for the Constitutional Court of Ukraine to amend previously formulated legal positions.

Key words: Constitution, constitutional interpretation, historical interpretation, teleological interpretation.